

Світлій пам'яті Івана Франка

Михайло Грушевський
професор, академік,
громадський діяч, історик

Обхідним шляхом, через Швейцарію, прийшла до нас сумна звістка про кончину Івана Франка, і хоча минуло вже кілька років, як люта недуга відібрала в Україні його творчі сили, перетворивши його на каліку, живого лише фізично, — все-таки ця звістка болісно відгукнулася в українському суспільстві. Навіки відійшла від нас ця чудова людина, одна з найбільших постатей, висунутих українським рухом, — діяч великого таланту, рідкісної суспільної енергії, незрівнянної різнобічності та продуктивності. Упродовж майже цілого півстоліття він був одним із найвидатніших представників української ідеї, її живим втіленням, про нього за життя складали легенди, на нього спрямовували і найлютіші напади вороги, а сподівання — ті, хто цінував інтереси українства.

Великий поет, першорядний белетрист, навдивовижу різноплановий і талановитий учений, видатний публіцист, єдиний за своєю невичерпністю, невпинною енергією діяч національного відродження, — він був одним із тих культурних творців, до котрих можна було, як це дозволив собі і я під час останнього вшанування покійного (на жаль, мені доводиться цитувати з пам'яті), віднести цілковито слова апостола про тих, які приносять у справу великого творіння коштовні камені натхнення, чисте золото творчості, незламні брили наукового дослідження.

Великий поет, першорядний белетрист, навдивовижу різноплановий і талановитий учений, видатний публіцист, єдиний за своєю невичерпністю, невпинною енергією діяч національного відродження, — він був одним із тих культурних творців, до котрих можна було, як це дозволив собі і я під час останнього вшанування покійного (на жаль, мені доводиться цитувати з пам'яті), віднести цілковито слова апостола про тих, які приносять у справу великого творіння коштовні камені натхнення, чисте золото творчості, незламні брили наукового дослідження.

Так, він творив усім цим одразу твердиню українського культурного життя. Це було рідкісною особливістю його дивовижного дару — ця виняткова різнобічність, поєднана з високими якістьми творчості. У цьому сенсі він був і залишається "єдиним" в історії нашого народу. Звісно, не в умовах нинішнього погрому українського життя можна дати гідну, різнобічну, всезагальну оцінку творчості Франка. Українське суспільство позбавлене можливості навіть висловити свої почуття вдячності й пієтизму до покійного. Нам доводиться відзначити лише побіжними, минуцими заувагами цю завершену поему боротьби і творення, полишаючи її належну оцінку часові й людям, які опиняться у нормальніших умовах. Мені особисто, однак, видається необхідністю хоча б коротко й поверхово, в силу умов, торкнутися одної зі сторін діяльності покійного. Обставини мого життя склалися так, що протягом довгих років я стояв особливо близько до його наукової діяльності у період найбільшого її розитку та напруження, яка відбувалася, можна сказати, щоденно на моїх очах. Про неї тому я і вважаю себе зобов'язаним сказати кілька слів над свіжою могилою покійного.

Обставини особистого життя Івана Франка склалися дуже несприятливо для його наукових занять, і якщо він за таких умов досягнув вершин наукової творчості та залишив після себе надзвичайно багату й цінну спадщину в цій галузі, то цей факт може бути надзвичайно яскравою, можна сказати, рідкісною ілюстрацією нездоланних сил, наполегливості й енергії померлого письменника, що викликають подив і захоплення у усіх, хто брався простежити цю діяльність.

Університетську свою освіту Франко не міг довести до кінця. Вона двічі переривалася арештами і тривалими ув'язненнями. Втім у своїх автобіографічних записках він без особливого захоплення говорить про ті курси, які міг прослухати в той час у Львові. Через багато років, у середині четвертого десятка, коли виникла

думка про можливість для Франка професорської діяльності, він закінчив свій академічний стаж у Відні й отримав там ступінь доктора філософії. Але ще раніше, в кінці 1880-х років, заробляючи засоби для існування журналістською працею і присвячуючи свої інтереси головно белетристичній творчості та політичній діяльності, він серед цих занять усе глибше входив і в наукові інтереси. В них виразно відобразився вплив його духовного наставника, Драгоманова, який скеровував увагу свого талановитого учня на питання, що цікавили його самого, — відображення в українській літературі й усній творчості легендарної літератури, мандрівних переказів, взаємодію книжної й усної творчості. Але різноманітні інтереси покійного далеко виводили його за ці рамки. Особливістю його розуму було прагнення у кожному питанні, з яким він стикався, сягати, як кажуть, дна. А працюючи в журналах і газетах (з кінця 1880-х р. понад десять років він був найближчим співробітником однієї з польських газет і за своїми обов'язками мусив писати на всілякі теми галицького життя), він стикався з предметами найрізноманітнішими і з цілком різних боків підходив до наукових питань. До них приводили його спостереження над народним життям, поточна література, питання політичного життя і проблеми соціальні. Теми, яким він присвячував свої популярно-наукові й суто наукові праці, — від знайомства з науковою літературою повсякчас переходячи до самостійного вивчення сирого матеріалу й пошуків нових, іще невідомих джерел, — різноманітні на диво. Та все-таки спеціальною, улюбленою ділянкою, яка найбільше захоплювала його інтереси з самого початку й до кінця його діяльності, була українська література в широкому сенсі цього слова, — словесна творчість народна, усна й книжна, давня й нова, — і в цій галузі діяльність померлого була особливо багатою і плідною.

Він розпочав її, як я вже сказав, у кінці 1880-х р. Попередні праці, 1883 і наступних років, мають іще, так би мовити, учнівський характер ("Жіноча неволя в руських піснях народних", "Польське повстання в Галичині 1846 р." та ін.). Але студії "Наші коляди" ("Діло", 1889) і "Перебендя" Т.Г.Шевченка" (Літературно-наукова бібліотека], I, 1889), за якими вийшла низка статей у "Киевской старине" 1889 і наступних років, — перший начерк праці про Вишенського, "Мистерія страстей Христових", "Метрика" І.Шумлянського та ін. — мали вже справжню наукову цінність. Вони вже давали можливість побачити видатного дослідника, хоча й не давали уявлення про майбутні розміри його творчості. Далі дослідження про Вишенського, що вийшло українською мовою і призначалося покійним для отримання

Г. Л. Пивоваров. Іван Франко, 1939 рік. Бронза

звання доцента з предметів української літератури й етнографії (1894), було першою великою за розмірами й задумом працею і започаткувало найблискучіший період його наукової діяльності. Кафедри, яка саме звільнилася в той час (зі смертю Ом. Огоновського), він не отримав, міністерство не затвердило його доцентом; безуспішними виявилися і подальші його клопотання щодо права викладання у Чернівцях. Це було тим сумніше, що він мав усі задатки цікавого, впливового лектора і сам палко прагнув до викладацької діяльності. Натомість відкрилася перед ним інша арена — дослідницька й видавнича, у реорганізованому Науковому товаристві імені Шевченка, яке саме в той час вступило в період інтенсивної праці. Незабаром стався розрив покійного з польськими виданнями, що слугували йому джерелом заробітку (приводом стала його відома стаття про "Міцкевича як співця зради"), і він цілком зосередив свою енергію у виданнях Наукового товариства й у заснованому в цей час українському журналі "Літературно-науковий вістник".

У кінці 1894 р. покійний запропонував Товариству [імені] Шевченка план видання

українського легендарію — текстів апокрифів і легенд з українських рукописів. Його план прийняли, і цим виданням він займався згодом майже до самої смерті. Він випустив кілька томів, але завершити його не міг, оскільки все більше розширював його рамки. Одночасно з цим його цікавили великі дослідження з історії християнської легенди і її відображень в українській літературі, — першою вийшла його велика праця "Варлаам і Иоасаф, старохристиянський роман і його літературна історія" (1895—1897), за нею з'явилася інша, ще цінніша, "Св. Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди" (1902—1905), — найбільша праця у цій галузі в науковій українській літературі.

Водночас покійного цікавила велика праця з української народної словесності. Це був величезний корпус галицьких приказок з порівняльним апаратом і поясненнями, який він почав друкувати в "Етнографічному збірнику" того ж Шевченківського товариства. Перший випуск його вийшов 1901 р., уся праця зайняла майже десять років і була щасливо доведена до кінця. В багатій етнографічній літературі України це, безумовно, одна з найбільших і найвидатніших праць. Народній українській поезії була присвячена й остання велика праця покійного — "Студії над українськими народними піснями", які він з 1907 р. почав публікувати в тих же "Записках" Шевченківського товариства, де з'явилися всі його важливіші дослідження. Своїм завданням він вважав перегляд, доповнення і поглиблення спостережень над історичною поезією українського народу, які тридцять років тому зробили Антонович і Драгоманов у славному виданні "Исторические песни малорусского народа", — залучити матеріал, накопичений з того часу, нові спостереження й сучасніші методи дослідження, запроваджені в новітніх працях з фольклору. Це було, таким чином, продовження справи Драгоманова, його натхненника в ділянці літературно-наукових занять. Покійний не завершив цю працю (та й за характером своїм вона могла тривати майже до безконечності), але й опрацьована частина, що становить великий том, є надзвичайно цінним внеском в українську науку (особливо в першій половині, на яку не наклала своєї печаті люта недуга).

За весь цей час, однак, не припинялися праці покійного і в ділянці історії української літератури у вужчому значенні. Ці праці, порівняно менші за обсягом, у загальному підсумкові все-таки становлять головну частину його наукової спадщини. Перелічувати десятки цих праць, видрукованих головню в тих же "Записках" Шевченківського товариства, найактивнішим і найціннішим співробітником якого був увесь час покійний, а також у "Літературно-науковим вістнику", головним із редакторів якого він був протягом майже десяти років, немає жодної можливості. Можна для

прикладу хіба що відзначити дещо більше за розмірами чи яскравіше за новизною оприлюднених матеріалів. У цьому сенсі я назву його "Слово о Лазаревом воскресені", "Слово про збурення пекла", "Карпато-руське письменство XVII—XVIII вв.", "До історії українського вертепа", "Писання Котляревського в Галичині", "Молода Україна" — блискучий нарис новітньої української літератури, — і близькі до цієї ділянки численні праці з історії культурних, суспільних і національних стосунків XVII—XIX ст., як "Хмельниччина у сучасних віршах", "Польська поема про Уманську різню", "Король балагулів" (цікава студія, присвячена польському українофільству XIX ст.), численні нариси з історії 1848 р., студії про Лук['яна] Кобилицю, гуцульського депутата парламенту, нариси "староруської" (московської) літератури Галичини XIX ст. і т. д., і т. д. Слід зазначити, що покійний був не лише чудовим дослідником, але й надзвичайно вдалим "відкривачем потаємного". У різних куточках Галичини, повз які проходило стільки байдужої публіки, у занедбаних церквах і попівствах, у непримітних крамничках львівських антикварів він відшукував речі просто вражаючі.

В останні роки наукової творчості Франка дуже цікавив план суцільної історії української літератури, але приступив він до цього плану надто пізно, вже напередодні катастрофи. Вступні розділи вийшли 1908 р. в одному з томів "Записок" Шевченківського товариства (т. 89). Судячи з них і з інших праць покійного, це була б радше ціла низка нарисів з історії української словесної творчості. Від них можна було чекати багато цінного та повчального для всіх зацікавлених. Але на тому загальному нарисі, який вийшов під заголовком "Нарис історії українсько-руської літератури" 1910 р., уже значною мірою відобразився сумний вплив хвороби.

Я закінчую свій побіжний і скупий нарис. Але мені хотілося б повторити на завершення думку, висловлену мною ще за життя спочилого письменника. Наукова спадщина покійного Івана Франка надзвичайно багата і цінна. Його суспільна спадщина — так само; поетична — тим більше. Але ще цінніше, — і, на мою думку, найцінніше, що залишилося від померлого, це його власний образ, — та дивовижна поема творчості та праці, якою було його власне життя. Цей син сільського коваля з Галицького Підкарпаття, який усе життя, серед різноманітних перешкод, переслідувань, турбот про насущний хліб для родини, у проміжках між арештами, не припиняв кувати ланки нового "золотого ланцюга" українського національного відродження, є явищем надзвичайно високим. І, можливо, його підносячий, підбадьорливий, зміцнюючий вплив ніколи не буде таким цінним, як саме в наш час найбільших лих, що впали на український народ, на українське культурне та національне життя.